

Teze k disertační práci

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Románské literatury

Záviš Šuman

Konceptualizace *mores* v dramatickém básnictví

Studie o poetice francouzské tragédie v 17. století

Conceptualization of *mores* in Seventeenth-Century French tragedy

vedoucí práce – Doc. PhDr. Aleš Pohorský, CSc.

2013

Zobrazení povahových rysů jednajících postavy (povahokresba v dramatu, „ta éthé“¹, „mores“, „mœurs“) je jedním z ústředních témat raně novověkého teoretického myšlení o divadle. Opírá se především o stručný Aristotelův nástin na začátku XV. kapitoly *Poetiky* a některé z Aristotelových kategorií dále upřesňuje s odkazem na *Rétoriku* a na Horatiovo *Umění básnické*, nezřídka pak i na těžko postižitelnou kategorii dobového estetického cítění – vkus.² Ačkoliv se francouzská „barokní“ i „klasicistní“ tragédie od svého řeckého modelu v mnohém odlišuje, právě Aristotelovu vymezení povahokresby a jednotlivých jejích podmínek věnují doboví teoretikové i samotní autoři soustředěnou pozornost. V souvislosti s povahokresbou si kladou řadu otázek, z nichž pak některé samotný poměrně úzký rámec povahokresby přesahují. Naše práce si klade za cíl dobové konceptualizace nejenom popsat a klasifikovat, ale pokusíme se také proniknout k jejich motivaci, a poodhalit tak způsob uvažování, který pro dnešního čtenáře již není samozřejmý. Jinými slovy, nestačí se pouze tázat, *co* Aristotelés a jeho vykladači v 17. století zamýšleli tím, když stanovili jednotlivá pravidla, ale je třeba vznést otázku, *proč* na nich častokrát natolik sveřepě trvali. Proč básníky tak neúnavně pobízejí k tomu, aby povahokresba byla *řádna* („éthé chrésta“, „bonté“, „exemplarité“), *přiměřená* („éthé harmotta“, „convenance“, „bienséance“), *podobná* („éthé homoia“, „ressemblance“) a *důsledná* („éthé homala“, „constance“ / „égalité“)?

I když se v naší práci soustředíme na samotnou povahokresbu, nemůžeme odhlédnout od jejího provázání s ostatními oblastmi dobového poetologického zkoumání. Aristotelovy požadavky jsou totiž velmi obecné a sami Stagiritovi vykladači na tuto nejednoznačnost některých podmínek často upozorňují a zdánlivě protikladná pravidla se snaží uvést v soulad. Zastavme se proto krátce u podmínky první, tj. řádnosti („chréstos“, „bonté“, „mores probi“, „mores boni“): vnímá-li Jean Chapelain Aristotelův „chréstos“ jako kategorii vposled zbytnou a slučuje-li ji s podmínkou přiměřenosti („convenance“, „bienséance“), vychází ze svého bytostného přesvědčení, že přiměřenost povahokresby je kategorií, jejíž svrchovanou funkcí je, aby věrohodně zakládala dramatický děj („mythos“). A z této perspektivy pak Chapelain rozebírá povahokresbu dramatických postav v Corneillově *Cidovi*. Je přiměřené, aby vysoce postavený hrabě urážel královský majestát? Je na místě, aby se kastilský král Don Fernand

¹ Důkladný rozbor tohoto pojmu v Aristotelově díle nabízí Schüttrumpf (1970), dále pak Woerther (2007). Všechny Aristotelovy pojmy uvádíme v překladu Milana Mráze (2008).

² Kromě dobových výkladů jsme pracovali s následujícími moderními komentovanými edicemi Aristotelovy *Poetiky*: Mráz (2008), Halliwell (2005), Magnien (1990), Dupont-Roc, Lallot (1980), Lucas (2002).

uchýlil ke lsti? Sluší se, aby tragédie zobrazila Rodrigovo a zejména Chiménino tragické dilema? Vzhledem k tomu, že se Corneillův *Cid* na tomto dilematu vlastně zakládá, může být pro dnešního čtenáře tato otázka skoro paradoxní, ale dobová kritika ji pokládá. Přiměřenost je pro Chapelaina totiž kategorií, jež v tragédii zaručuje, aby divák představenému ději uvěřil, aby s ním pokud možno souzněl či alespoň aby se děj neprotivil jeho očekávání („choc“). Víme však, že Corneille takto rigorózně vymezené pojetí věrohodnosti nesdílí, o žánrové konvenci má jinou představu. Je patrné, že se tak od zdánlivě zanedbatelné a vědomě upozaděné kategorie Aristotelovy *Poetiky* („chréostos“) pozornost teoretiků zaměřuje k jednomu z klíčových požadavků dobové divadelní estetiky, tj. právě věrohodnosti. Corneille se pak opakovaně táže, do jaké míry přiměřenost povahokresby věrohodnost dramatu vskutku zakládá a zdali je samotný požadavek věrohodnosti natolik nezbytný. Musí být věrohodná sama látka, z níž básník čerpá, nebo se požadavek týká toliko básnického zobrazení?

Na rozdíl od Chapelaina však někteří Aristotelovi vykladači řádnost chápou jako nezrušitelné a téměř nedotknutelné kritérium morální. Aristotelův první požadavek se pak snaží uvést v soulad s úvahami o ideálním tragickém hrdinovi a z tohoto úhlu posléze posuzují jednotlivé konfigurace dramatického děje. V tomto pojetí se pak teoretikové i dramatičtí autoři musí zákonitě zamýšlet zejména nad tím, do jaké míry povaha chybujícího tragického hrdiny odpovídá požadavku řádnosti chápanému jako ctnost („vertu morale“, „mœurs exemplaires“). O tomto rozpětí, jež zde načrtáváme pouze v obrysech, svědčí zejména La Mesnardièreův důraz na to, aby zobrazení lidského jednání v tragédii bylo příkladné. Dostáváme se tak k dalšímu úskalí: souvisí povahokresba přímo s dobovým požadavkem, aby divadlo bylo morálně prospěšné? Nakolik žádoucí je, aby dramatik zobrazoval morálně neakceptovatelná jednání? Má pak požadavek řádnosti omezovat dramatika ve výběru námětu a do jaké míry podmiňuje rozuzlení v dramatu? Je žádoucí, aby pomstychtivá a „neřestná“ Médeia vyvázla nepotrestána, nebo se dramatik takového námětu musí zcela zříci? Má nevěrného Jasona zákonitě stihnout trest (Corneillova *Médeia*)? Je třeba upravit povahokresbu římského císaře Nerona tak, aby tragédie nevzbudila divákův odpor („miaron“, „horreur“, „indignation“)? Může být oběť v tragédii zcela nevinná (Britannicus v Racinově stejnojmenné tragédii, Hippolytos v Racinově *Faidře*)? Vidíme, že výklady prvního Aristotelova kritéria mohou v dobové argumentaci podmínit nejenom uspořádání děje, ale i samotnou volbu náležitých

tragického námětu. Podobné mravokárné úvahy nalezneme zejména v La Mesnardièreově *Poetice*, jíž se v naší práci věnujeme na pozadí rozboru Corneillových *Rozprav*.

I takto letmé nastínění dokazuje, že je povahokresba, kterou současné bádání spíše opomíjí³, kategorií zcela neopomenutelnou a nezastupitelnou. Nejedná se totiž pouze o požadavek, který je na tragédii kladen zvnějšku a v němž se viditelně ukazují nejrůznější dobové postoje, nýbrž i o vytyčení pravidel, jež mají zaručit samotnou vnitřní soudržnost díla – mimoumělecký zřetel se tu často prolíná se zřetelem estetickým. Doboví teoretikové sice sdílejí Aristotelovo přesvědčení, že hierarchicky nejvýše postavenou složkou tragédie je děj („mythos“), a proto jej prozkoumávají nejdůsledněji, obratem však dodávají, že děj má nutně své hybatele, a jelikož tragickou mimésis Aristotelés vymezuje jako zobrazení *lidského* jednání, dobové normativní poetiky se soustředí právě na detailní vymezení pravidel, kterým musí bezpodmínečně dostát. Všichni Aristotelovi vykladači i doboví kritici vycházejí totiž z předpokladu, že povahové rysy dramatické postavy a její jednání musí věrohodně souznít, a to během celého děje. Za nevěrohodnou tudíž povahokresbu považují tehdy, příčí-li se jednání povaze tragického hrdiny. Lze vlastně mluvit o požadavku dvojí soudržnosti: přiměřenost má zaručit, aby jednání postavy odpovídalo do značné míry ustáleným a divákem očekávaným povahovým rysům odvozeným z aristotelsko-horatiovské nomenklatury podle kritérií, jako jsou věk, sociální postavení, pohlaví. Zároveň se však postava těmto rysům po čas představeného jednání nesmí zpronevěřovat. Pokud tomu tak není, nejenom že zobrazené jednání nepůsobí věrohodně, ale může se zdát nedůsledné, jako by se dramatikovi vymykalo z rukou a ztrácel nad ním kontrolu. Právě proto Chapelain tak nesmířlivě kritizuje Chiménino jednání v Corneillově *Cidovi*, a to i navzdory tomu, že Aristotelés zobrazení nedůsledného jednání za podmínky, že bude nedůsledné důsledně, připouští. Pro Chapelaina jako zastávce co nejdůslednější věrohodnosti dramatického děje je však zcela nemyslitelné, aby postava v průběhu krátkého děje (jednota času) bezdůvodně měnila své postoje.

Z výše řečeného vyplývá, že dobová kritika klade důraz zejména na provázanost mezi dvěma nejdůležitějšími složkami tragédie: dějem a povahokresbou. Nezanedbává však ani složky ostatní, najmě myšlenkovou stránku („dianoia“, „pensées“, „sentiments“), která

³ Základní poučení nalezneme v následujících monografiích a člancích: Forestier (2004: 144–163; 2001), Louvat-Molozay (1997: 92–96), Pasquier (1995: 81–101). Mimořádnou oporou v orientaci jsou pak komentáře Anne Dupratové v jejích kritických vydáních: Heinsius (2001), Chapelain (2007). Komplexně naše téma dosud zpracováno není.

s povahokresbou úzce souvisí a již se v 17. století nejzevrubněji zaobírá La Mesnardièreova *Poetika* z konce třicátých let. Na provázanost *mores* s argumentací v dramatické promluvě upozorňuje v podrobném výkladu i d'Aubignac a Corneille později jeho postřehy víceméně přebírá. Začlenění sentencí a maxim do dramatických promluv, jež můžeme považovat za gnómické, patří k oblíbeným kompozičním postupům, a navíc v apologetické rovině rovněž umožňuje tragickou mimésis hájit před stupňujícími se útoky proti amorálnosti divadla. Provázanosti povahokresby s myšlenkovou stránkou věnujeme prostor v rámci kapitoly o Corneillově pojetí *mores*.

Vůbec nejzásadnější hodnotící kategorií spojenou s povahokresbou je bezpochyby obecný požadavek přiměřenosti: lze jej vztáhnout netoliko na všechny složky dramatického díla, ale i na scénické provedení. Vypomůžeme-li si dobově užívanou rétorickou terminologií, kterou ne zcela důsledně přebírá Jean Chapelain, můžeme říci, že v rovině dramatického *inventia* se přiměřenost týká povahokresby jako článku, jenž zajišťuje věrohodnost. V rovině *dispositia* pak obnáší například požadavek, aby jedna a táž postava v rámci jednoho dějství opakovaně nepřicházela na jeviště (d'Aubignac). Přiměřenost *elocutio* pak spočívá ve vhodném výběru jazykových prostředků (stylový rejstřík). V neposlední řadě se pak požadavek přiměřenosti týká i *actia* (způsob deklamace, hercův pohyb na jevišti, mimika, frontální způsob hry) a scénického provedení (rekvizity, kostýmy). U žánrů smíšených jako opera a balet pak vstupují do hry i další omezení.

Práci členíme do pěti kapitol. Jednotlivé konceptualizace rozebíráme v chronologickém sledu, avšak zejména v rozsáhlém oddíle o Corneillově pojetí *mores* poukazujeme na četné paralely s vykladačskou tradicí italskou, jež sahá hluboko do šestnáctého století (L. Castelvetro, A. Piccolomini, T. Tasso)⁴, méně důsledně pak uvádíme i některá pojetí novolatinská, zejména výklady Heinsiovy, jež Chapelain, La Mesnardière⁵, Corneille i Racine dobře znali. Dobové poznatky pak často konfrontujeme s Dacierovými výklady z konce století (1692), jeho překlad Aristotelovy *Poetiky*, jež navíc opatří zevrubným komentářem, lze považovat za jakousi *summu* francouzského raně novověkého poetologického bádání. Dacierovy komentáře jsou zároveň cenným pramenem pro lepší poznání dobové literární kritiky, na rozdíl od La

⁴ K dějinám aristotelské exegeze v Itálii srov. zejména Weinberg (1961), nověji pak Kappl (2006).

⁵ Kritické vydání La Mesnardièreovy *Poetiky* připravuje Jean-Marc Civardi. K La Mesnardièreovi srov. Barbaferi (2004), Šuman (2010), Verdaasdonk (1978).

Mesnardièra totiž často explicitně odkazuje jak k dílům Corneillovým, tak k tragédiím Racinovým. Okrajově se zastavujeme v souvislosti s rozbořem dobových polemik i u dalších autorů, soustředěnou pozornost věnujeme v kapitole o Racinově *Alexandrovi* zejména mondénní kritice Saint-Évremondově.

Práci otevírá kapitola věnovaná pojmoslovné soustavě Jeana Chapelaina⁶, vynikajícího teoretika a nepříliš talentovaného básníka, jenž sehrál nezastupitelnou úlohu ve sporu o Corneillova *Cida* a jehož úvahy o věrohodnosti měly v 17. století vliv na všechny další teoretiky i autory. U tohoto učence se setkáme s mimořádně promyšlenou pojmoslovnou soustavou, není proto překvapivé, že se novátorsky zabíral i Aristotelovým vymezením povahokresby. Jako první francouzský teoretik rezolutně odmítá spojovat vymezení řádnosti s morálkou, což ho přivádí k domněnce, že se jedná o požadavek, jenž je v Aristotelově konceptualizaci povahokresby zbytný, navrhuje jej proto sloučit s druhou Aristotelem vymezenou podmínkou, tj. přiměřeností. Učiní tak již ve své předmluvě k Marinově *Adónidovi* (1623). Svě pojetí pak rozpracovává v dalších významných textech: v *Rozpravě o dramatické poesii* z roku 1635 a nejdůsledněji pak v obsáhlé kritice Corneillova *Cida* (*Sentiments de l'Académie Française sur la tragi-comédie du Cid*, 1637), textu, jež sepsal na žádost kardinála Richelieua a jenž měl být závěrečným stanoviskem Francouzské akademie k jedné z nejpohnutějších polemik v dějinách francouzské literatury 17. století. Proto se tímto textem zabýváme obzvlášť důkladně. Na detailních rozbořech všech výskytů pojmu „bienséance(s)“ se snažíme ukázat, jaký je jeho akční radius a také to, zdali má opravdu tak širokou platnost, jež mu literární historie často přičítá. V průběhu století se však „bienséance(s)“ stanou čím dál tím obtížněji uchopitelnou a významově rozostřenou kategorií: Chapelain ji sice odvozuje z Aristotelových pravidel pro povahokresbu, v druhé polovině století, např. v Boileauově *Umění básnickém* nebo v teoretickém díle Rapinově, je její dosah jednoznačně širší. Zobrazení v tragédii a samotné jevištní předvedení se požadavku přiměřenosti musí podřídit, avšak kritéria hodnocení toho, co je přiměřené či nikoliv, jsou často zamlčena, popř. tonou v mnohoznačnosti. Tato nejednoznačnost nás vede k tomu, že s kategorií přiměřenosti v naší práci zacházíme velmi obezřetně a opíráme se vždy výhradně o doložené výskyty.

⁶ K Chapelainovi srov. zejména obsáhlý erudovaný úvod Anne Dupratové k její edici (Chapelain 2007: 9–155).

Druhá a nejobsáhlejší část naší práce se zabývá Corneillovým pojetím povahokresby. Na jeho úvahy jsme se zaměřili, poněvadž se jedná o nejpropracovanější autorský příspěvek k teorii dramatu v 17. století. Corneillova konceptualizace *mores* nám také umožňuje poměřovat teorii se soudobou uměleckou tvorbou. Corneillovy teoretické texty jsou sice často polemické, konfrontační, dramatik v nich často uvádí argumenty na svou obranu, mají však na druhou stranu tu výhodu, že nenavrhují jediné možné řešení, nejsou dogmatické a nenárokují si univerzální platnost. Aristotelovu autoritu Corneille nezpochybňuje, snaží se však hledat i jiná řešení – v tomto smyslu je jeho dílo antidogmatické, nestaví totiž na rigidním předpokladu nezpochybitelného autoritářství, ale Aristotelův odkaz ani zcela nezpochybní. Dá se myslím říci, že soubor pravidel, která předestírá, odpovídá konceptualizaci „pružné stability“ tak, jak se s ní o několik století později setkáme v Mathesiových úvahách o spisovné normě českého jazyka a její kodifikaci. Naše rozборы Corneillovy estetiky tragédie vycházejí od svízelných a často spekulativních otázek obecných, jakýchsi plošin zlomu či skulin, ke zcela konkrétním, doložitelným a ověřitelným úskalím v rovině čistě praktické, tj. *techné*. Tento dostředivý pohyb lze koneckonců vyzorovat i u samotného Corneille a je charakteristický i pro Jeana Racina. Corneille své pojetí povahokresby představil v první *Rozpravě*, kde ji ukotvil v podhoubí soustředěné reflexe o prospěšnosti divadla. Pozastavuje se u katarze a zejména tragických emocí, soucitu a strachu. Aristotelem nastíněný model katarze Corneille sice odmítne, ale nikoliv šmahem. Na rozboru svých vlastních dramát rouenský dramatik ukazuje, že tragédie nemusí být nutně hájemstvím soucitu a strachu, a vymezuje proto další emoci, kterou divadlo v jeho pojetí může vzbuzovat, totiž úžas („admiration“). Podobně jako při Corneillově zpochybnění Aristotelova modelu katarze zde pozorujeme, jak dramatik postupně odsouvá na periferii instrumentálně pojatý strach. Jelikož si je však palčivě vědom, nakolik je dobový požadavek, aby divadlo bylo prospěšné, závazný, zamýšlí se nad způsoby, jak této morální užitečnosti („utilité“) v divadle dosáhnout. Tato úvaha pak Corneille vede nejenom k očekávané analýze sentencí a maxim v dramatických promluvách, ale i k přehodnocení jednotlivých konfigurací děje, a to zejména s ohledem na typ tragického rozuzlení.

Ve druhé části kapitoly o Corneillovi se zabýváme samotným vymezením podmínek povahokresby. Corneille jako Chapelain rozhodně odmítá výklad, že Aristotelova konceptualizace řádnosti vylučuje zobrazení povah „neřestných“. Corneille se domnívá, že požadavek řádnosti sám o sobě morální kvalifikaci tragického hrdiny přímo nezohledňuje. Na

rozdíl od Chapelaina však Corneille řádnot nepovažuje za kategorii zbytnou, chápe ji naopak jako nezastupitelnou podmínku, jež má zaručit významovou soudržnost mezi dějem a povahokresbou dramatické postavy. Básnickovým úkolem je, aby povahu jednající postavy vykreslil zřetelně, třeba i hyperbolicky, ale vždy s ohledem na její dramatickou roli v ději.

Na přiměřenost Corneille nazírá prizmatem aristotelsko-horatiovské nomenklatury ustálených povahových rysů, v čemž se nikterak neodlišuje od hlavního proudu dobové exegeze. Upozorňuje však na to, že ne každý tragický námět tomuto požadavku může beze zbytku vyhovět. Jak má básník zobrazit historicky doložené, avšak nikoliv přiměřené jednání postavy a nevzdálit se zároveň obecně přijímanému či kanonickému zachycení v pramenech? Tento zdánlivý nesoulad Corneille vyřeší tím, že požadavek přiměřenosti omezí na povahokresbu postav smyšlených, kdežto podmínku, aby zobrazené povahy odpovídaly historickému či mytologickému obrazu, pak logicky uplatňuje pouze pro povahokresbu postav obecně známých. Corneillovo elegantní řešení je na první pohled uspokojivé, ale již dobová kritika upozorní, že se jím sám Corneille ve svých tragédiích důsledně neřídí. Le Bossu a později i Dacier ukazují, že povahokresbu byzantského císaře Maurikie Corneille přizpůsobuje právě funkční roli, kterou tato postava v *Hérakleiovi* zastává. Jelikož děj tragédie nevyžaduje, aby dramatik divákovi Maurikiovu proslulou lakomost připomněl, tento nepřiměřený „povahový rys“ Corneille prostě zamlčí. Podobně si počíná později Racine ve *Faidře*: Théseovu proslulou nestálost v lásce upozadí. V kapitolách o Racinových tragédiích ukazujeme, že Corneillův největší sok tutéž argumentační strategii dovádí k dokonalosti. Dobová kritika Racinova příliš galantního Pyrrha napadá za to, že jeho obraz básník pozměnil k nepoznání, kdežto Racine se účelově hájí a uvádí, že postavu dobovému vkusu přizpůsobit nemohl, protože Pyrrhos nemohl jednat jako hrdinové v soudobých galantních románech. Kdyby jej ztvárnil jako postavu Astreina milence Céladona, zpronevěřil by se právě požadavku podobnosti. Co se týče obratné polemické argumentace, oba nejslavnější francouzští dramatikové si v ničem nezadají.

Poslední Aristotelův požadavek, tj. aby zobrazená povaha jednajícího hrdiny byla důsledná, je obecně přijímán. Aristotelés jej vymezuje jasně a uvádí i příklad prohřešku proti tomuto požadavku: Ifigeniinu nestálost v Euripidově *Ifigenii v Aulidě*. Spory se vedou pouze o to, zdali povaha jednajícího hrdiny může být „nedůsledná důsledně“. Aristotelés tuto možnost připouští, Chapelain ji však jako zastávce co nejdokonalejší věrohodnosti zamítá a pranýřuje

Corneille za to, že je Chiménino jednání v *Cidovi* nedůsledné. Nejenom že Chiména jedná nepřiměřeně, poněvadž by od urozené dívky dobový divák spíše očekával, že dostojí své stavovské cti a že smrt svého otce neprodleně pomstí, ale jedná i nedůsledně: zejména z výstupu s Rodrigem na začátku pátého dějství se zdá, že od svého šlechtného záměru potrestat vraha chvílemi upouští. Jako by Chiménu vášně ovládla natolik, že jedná nerozhodně, uráží tak Chapelainův smysl pro povinnost. Nejzávažnějším nedostatkem hry je však, že Chiménina povahokresba povážlivě narušuje věrohodnost zobrazeného děje. A jak má divák pak s takovou postavou soucítit? Corneillovi dá nemalou práci, aby Chiménino jednání obhájl. Připomíná Aristotelovu formulaci o důslednosti v zobrazení *mores* a připouští, že je milenčino jednání důsledně nedůsledné, snaží se však čtenáře zároveň navést k tomu, aby její nerozhodné chování nevnímal jako nepřiměřené. V hutné formulaci odmítne Aristotelovu definici chybuujícího a nedokonalého tragického hrdiny a obhajuje hrdinčinu čest. Vyvrací tak implicitně nejenom Chapelainův požadavek, aby povahokresba jednajícího hrdiny byla za každou cenu důsledná, ale i to, že by Chiménino jednání v tomto ohledu mělo být považováno za nepřiměřené – sám Chapelain koneckonců Chiménu za lásku k Rodrigovi neplísnil: zamilovala se do něj totiž před onou osudovou urážkou a oba otcové byli s jejich láskou srozuměni.

Ve druhé části práce rozebíráme tragédie Racinovy a zastavujeme se u jejich dobového přijetí. Racinův *Alexandr Veliký* se dostal do hledáčku pro-corneillovsky zaměřeného Saint-Évremonda, který ve svých kritikách vytrvale běduje nad úbytěmi vytríbeného vkusu. Corneillovým tragédiím se podle Saint-Évremonda nedostává přes veškerou autorovu virtuozitu zaslouženého úspěchu, francouzské publikum se namísto toho vzhlíží v nvyých, roztoužených a zženštilých hrdinech hodných nanejvýš tak „ženského vkusu“ a nebere v sebemenší potaz, že jejich strůjci nedbají při jejich zobrazení toho, jací tito hrdinové „skutečně“ byli, o přiměřenosti ani nemluvě. Tomuto nešvaru podléhají autoři galantních tragédií, mezi nimi i ten nejnadanější: Racine. Racinovi hrdinové Alexandr a Poros neodpovídají Saint-Évremondově představě o vznešené tragické „gloire“. Oba vynikající vojevůdci jsou v zajetí něžného citu a Racine hřeší tím, že příliš neuváženě vychází vstříc soudobému politováníhodnému vkusu. Podobně si počíná i v *Andromaché*, kde Pyrrhovu povahu pozměnil natolik, že divák hrdinu téměř nerozpoznává. Racinovy tragédie volí aristotelský model záporně vymezeného nedokonalého tragického hrdiny („mediocritas

aurea“, u Racina i Corneille „ni bon ni mauvais“, případně „imparfait“), a to i v námětech povážlivě odvážných (zejména *Britannicus*, v menší míře *Faidra*). Hledání zlaté střední cesty má však svá úskalí a jeho hodnocení se zakládá často na značně extrapolovaných výkladech zdánlivě nepřekročitelných pravidel povahokresby.

V naší práci jsme si vytýčili za cíl představit dobové teoretické výklady povahokresby a jednotlivých jejích podmínek. Z toho pramení i zvolená metodologie. V rozbořech jsme proto zohlednili zejména dramatickou makrostrukturu (ustrojení děje, funkční role postav, vzbuzování tragických emocí, morální kvalifikace tragického hrdiny atp.). Ukázali jsme, že povahokresbu nelze studovat v odtržení od složek ostatních. Ne vždy je však takové řešení zcela dostačující: Racinova Agrippina na svého syna, který se jí vyhýbá, vyčkává v zešeřelém paláci a bez doprovodu. Samo o sobě by zobrazení takového počínání dobová kritika nejspíš odsoudila. O tom, nakolik byl požadavek přiměřenosti dobovému vnímání poetiky tragédie sounodstatný, svědčí však, jakým způsobem Racine Agrippinino nepřiměřené jednání včlenil do struktury dramatického děje v expozici. A zde se už pohybujeme v rovině mikrostrukturní: Agrippinino jednání překvapí Albínu a ta Neronovu matku tudíž vyzývá, aby se vrátila do svého bytu. Agrippina sice odmítne, ale své zdánlivě unáhlené počínání vysvětlí. Jinými slovy, Racine věrohodně ospravedlní Agrippinino nepřiměřené jednání, poněvadž potenciálnímu divákovu údivu zabráni sama Agrippina (dvojitě zacílení dramatické promluvy). Zobrazení podobných zdánlivě nepřiměřených situací je v tragédiích poměrně časté, a proto jsme v našich rozbořech upustili od generalizací. Jak řečeno, přiměřenost je kategorie svízelná, obtížná, do jisté míry nepohodlná. V žádném případě se nejedná o rigidně vymezenou „řeholí“. Jedno z kouzel raně novověké francouzské tragédie spočívá právě v tom, že přiměřenost důmyslně zohledňuje, aniž ji zcela znehybní.

Na závěr bychom chtěli krátce vysvětlit, proč jsme se téměř důsledně vyhýbali zavedeným označením dobově stylových literárněhistorických kategorií, tedy pojmem „baroko“ a „klasicismus“.⁷ Základním cílem naší práce je vystopovat genezi a různorodost teoretických přístupů k povahokresbě *in statu nascendi*. Naše práce se tak včleňuje do současných směrů v literárněhistorickém bádání v tom smyslu, že se snaží co nejdůsledněji odhlédnout od konceptualizací pozdějších, exogenních, ať už morálních, filosofických, teologických či právě

⁷ Důkladnou analýzu těchto exogenních dobově stylových kategorií nabízejí Brody (1989), Merlin (1991), Michel (1991), Niderst (1989), Stanton (1989), Viala (2008).

literárněhistorických.⁸ Marmontel ve druhé polovině 18. století o *mores* obsáhle pojedná ve svých slovníkových heslech psaných pro *Encyklopedii*, avšak nabízí definice, jež pnutí vyzorovanému v 17. století neodpovídají. Podobně byl v posledních letech zpochybněn například literárněhistorický konstrukt tzv. preciozity.⁹ Studium dobových pramenů poodhalilo v dramatu silný vliv rétoriky¹⁰ – a to hluboko do 18. století, nikoliv pouze v tragédii renesanční; literární historikové začínají důsledněji zohledňovat i díla autorů méně kanonických.¹¹ Jinak řečeno, teprve dobrá znalost kritérií endogenních, v příslušné době samozřejmých, nám umožní náležitě ocenit a diferencovat jednotlivá pojetí autorská. V případě *mores* je však patrné, že se jedná o kategorii značně rozostřenou. Prosazování věrohodnosti v dramatu jí sice určuje v dramatu pevné místo, ale nikoliv jednoznačnou náplň. To platí ještě víc, zohledníme-li i nepřetržité napětí mezi preskriptivními výpovědními rámci normativních poetik a dobovou argumentací v polemických předmluvách.¹² S touto kategorií je tedy třeba zacházet nanejvýš obezřetně.

Bibliografie

Racine, Corneille:

RACINE, Jean. *Œuvres complètes*. I, *Théâtre – Poésie*. Édition établie, présentée et annotée par Georges Forestier. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1999.

CORNEILLE, Pierre. *Œuvres complètes*. I, II, III. Textes établis, présentés et annotés par Georges Couton. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1980, 1983, 1987.

Poetika a rétorika: antika

ARISTOTE. *La Poétique*. Le texte grec avec une introduction et des notes de lecture par Roselyne Dupont-Roc et Jean Lallot. Préface de Tzvetan Todorov. Paris: Éditions du Seuil, 1980.

ARISTOTE. *Poétique*. Introduction, traduction nouvelle et annotation de Michel Magnien. Paris: Le Livre de Poche, 1990.

ARISTOTELÉS. *Poetika*. Řecko-česky. Přeložil, úvodní studie napsal a poznámkami opatřil Milan Mráz. Řecké texty podle vydání R. Kassela a R. Janka upravil M. Mráz. Praha: OIKOYMENH, 2008.

ARISTOTELES. *Rétorika*. Přeložil, úvod a poznámky napsal Antonín Kříž. Praha: Jan Laichter, 1948.

ARISTOTLE. *Poetics*. Edited and translated by Stephen Halliwell. LONGINUS. *On the sublime*. Translation by W. H. Fyfe. Revised by Donald Russel. DEMETRIUS. *On style*. Edited and translated by Doreen C. Innes. Based on W. Rhys Roberts. Cambridge: Harvard University Press, „Loeb Classical Library“, 2005.

ARISTOTLE. *Poetics*. Introduction, commentary and appendixes by D. W. Lucas. Oxford: Clarendon Press, 2002.

Essays on Aristotle's Poetics. Edited by Amélie Oksenberg Rorty. Princeton: Princeton University Press, 1992.

HALLIWELL, Stephen. *Aristotle's Poetics*. With a New Introduction. London: Duckworth, 2009.

⁸ Klasicistní literatura a obraz kanonických autorů tímto upozaděním dobových konceptualizací značně utrpěly. Srov. Viala (2008) a Forestier (2004).

⁹ K přehodnocení preciozity a k ustavení galantnosti v 17. století ve Francii srov. Denis (1997, 2001), Duchêne (2001), Lathuilière (1969), Maître (1999), McLean (1977), Timmermans (1993), Viala (2007, 2008).

¹⁰ Srov. např. France (1965), Declercq (1999, 2000, 2001), Fumaroli (1986), Hawcroft (1992, 1989, 1999).

¹¹ Svědčí o tom mj. vynikající ediční počiny. V posledních letech vyšly *Sebrané spisy* Jeana Routroua, Jeana Maireta, Tristana l'Hermite.

¹² K polaritě deskriptivních a preskriptivních výpovědních rámců srov. zejména Dandrey (1993).

- HORACE. *Épîtres*. Texte établi et traduit par François Villeneuve. Paris: Les Belles Lettres, 1964.
- HORATIUS. *De Arte Poetica. O umění básnickém*. Přeložila Dana Svobodová. Ed. Eva Stehlíková. Praha: Academia, 2002.
- KAPPL, Brigitte. *Die Poetik des Aristoteles in der Dichtungstheorie des Cinquecento*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2006.
- La Métaphore baroque: d'Aristote à Tesauro*. Extraits du *Cannocchiale aristotelico* et autres textes. Présentés, traduits de l'italien et commentés par Yves Hersant. Paris: Éditions du Seuil, 2001.
- QUINTILIAN. *The Institutio oratoria*. With an English Translation by H. E. Butler. 4 volumes. London: William Heinemann, 1953.
- SCHÜTTRUMPF, Eckart. *Die Bedeutung des Wortes ēthos in der Poetik des Aristoteles*. München: Verlag C. H. Beck, 1970.
- WEINBERG, Bernard. *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*. 2 volumes. Chicago: The University of Chicago Press, 1961.
- WOERTHER, Frédérique. *L'ēthos aristotélicien. Genèse d'une notion rhétorique*. Paris: Vrin, 2007.

Rané novověké teoretické a kritické texty (16. – 18. století):

- BOILEAU. *Œuvres complètes*. Ed. Françoise Escal et Antoine Adam. Paris: Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1966.
- BOUHOURS, Dominique. *Pensées ingénieuses des Anciens et des Modernes*. Nouvelle édition augmentée. Paris: Chez la Veuve Delaulne, 1734.
- CASTELVETRO, Lodovico. *Poetica d'Aristotele vulgarizzata e sposta*. II volumi. A cura di Werther Romani. Roma-Bari: Giuseppe Laterza & Figli, 1979.
- CORNILLE, Pierre. *Trois discours sur le poème dramatique*. Chronologie, présentation, notes et commentaires par Bénédicte-Louvat Molozay et Marc Escola. Paris: GF Flammarion, 1999.
- CREVIER, Jean-Baptiste Louis. *Rhétorique Française*. II tomes. Paris: Chez Saillant et chez Dessaint, 1767, [1. vydání 1730].
- D'AUBIGNAC, François Hédélin. *Dissertations contre Corneille*. Éd. Nicholas Hammond et Michael Hawcroft. Exeter: University of Exeter Press, 1995.
- D'AUBIGNAC, François Hédélin. *La Pratique du Théâtre*. Éd. Hélène Baby. Paris: Honoré Champion, 2004.
- DACIER, André. *La Poétique d'Aristote*. Paris: Barbin, 1692.
- GUÉRET, Gabriel. *Le Parnasse Reformé*. Seconde édition, revue, corrigée, & augmentée. Paris: Thomas Iolly, 1669.
- HEINSIUS, Daniel. *De Constitutione Tragædiæ dite La Poétique d'Heinsius*. Édition, traduction et notes par Anne Duprat. Genève: Droz, 2001.
- CHAPELAIN, Jean. *Opuscules critiques*. Ed. Alfred C. Hunter. Introduction, révision des textes et notes par Anne Duprat. Genève: Droz, 2007.
- LA MESNARDIÈRE, Hippolyte-Jules Pilet (de). *La Poétique*. Paris: Chez Antoine de Sommaville, 1640; reed. Genève: Slatkine Reprints, 1972.
- La Querelle du Cid*. Éd. Armand Gasté. Genève: Slatkine, 1970.
- LE BOSSU, René. *Traité du poème épique*. Nouvelle édition revue & corrigée. Paris: Chez Jean-Geoffroy Nyon, 1708, [1675].
- LE TASSE. *Discours de l'art Poétique. Discours du poème héroïque*. Traduit de l'italien, présenté et annoté par Françoise Graziani. Paris: Aubier, 1997.
- LONGEPIERRE. *Médée. Tragédie*. Suivie du *Parallèle de Monsieur Corneille et de Monsieur Racine (1686)* et de la *Dissertation sur la tragédie de Médée par l'abbé Pellegrin (1729)*. Publiés avec une introduction et des notes par Emmanuel Minel. Paris: Honoré Champion, 2000.
- LONGEPIERRE. *Parallèle de Monsieur Corneille et Monsieur Racine (1686)*. In: týž. *Médée*. Ed. E. Minel. Paris: Honoré Champion, 2000, s. 166-184.
- O umění básnickém a dramatickém*. Antologie. Galfredus de Vino Salvo, Dante Alighieri, Julius Caesar Scaliger, Lope de Vega, Matthaeus Sarbevius, Martin Opitz, Pierre Corneille, Nicolas Boileau-Despréaux, John Dryden, Avvakum Petrovič, Simeon Potockij. Eds. F. Svejkský, K. Sgallová, J. K. Kroupa. Praha: Koniasch Latin Press, 1997. (Obsahuje druhou i třetí Corneillovu *Rozpravu* a Boileauovo *Umění básnické*, překlad A. Pohorský.)
- PICCOLOMINI, Alessandro. *Annotationi Di M. Alessandro Piccolomini, Nel libro della Poetica d'Aristotele, Con la traduzione del medesimo Libro in lingua Volgare*. In Vinegia: Presso Giovanni Guarisco & Compagni, 1575.

- RACINE, Jean. *Œuvres complètes*. Tome II. *Prose*. Texte établi, annoté et commenté par Raymond Picard. Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1966.
- RACINE, Jean. *Principes de la tragédie en marge de la Poétique d'Aristote*. Texte établi et commenté par Eugène Vinaver. Manchester: Éditions de l'Université de Manchester, 1944.
- RAPIN, René. *Les Réflexions sur la Poétique de ce temps et sur les ouvrages des poètes anciens et modernes*. Edition critique par E. T. Dubois. Genève: Droz, 1970.
- ROBORTELLO, Francesco. In *Librum Aristotelis De Arte Poetica Explicationes*. [1548]. Poetiken des Cinquecento. Band 8. München: Wilhelm Fink Verlag, 1968.
- SCALIGER, Joseph Caesar. *Poetices libri septem (Sieben Bücher über die Dichtkunst)*. Ed. Manfred Fuhrmann, Luc Deitz und Gregor Vogt-Spira. 5 Bände. Stuttgart – Bad Cannstatt: Fromman – Holzboog, 1994–2003, [Lyon: 1561].
- SCUDÉRY, Georges (de). *Observations sur le Cid*. In: Civardi, Jean-Marc (ed.). *La Querelle du Cid (1637-1638). Édition critique intégrale*. Paris: Honoré Champion, 2004, s. 367–431.
- TASSO, Torquato. *Discorsi del Signor Torquato Tasso. Dell'Arte Poetica; et in particolare del Poema Heroico. Et insieme il primo libro delle Lettere scritte a diversi suoi amici*. [...] Venetia: 1587.
- VETTORI, Pietro (VICTORIUS, Petrus). *Commentarii in primum librum Aristotelis De Arte Poetarum (1560)*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1967.
- WEINBERG, Bernard (ed.). *Critical Prefaces of the French Renaissance*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1950.

Monografie a odborné články o francouzské literatuře, morálce, estetice a rétorice v 17. století (výběr):

- BRODY, Jules: „What was French Classicism?“, *Continuum*, 1, 1989, s. 51–75.
- DANDREY, Patrick: „Les deux esthétiques du classicisme français“, *Littératures classiques*, 19, 1993, s. 145–170.
- DECLERCQ, Gilles: „La rhétorique classique entre évidence et sublime“. In: *Histoire de la rhétorique dans l'Europe moderne. 1450–1950*. Publiée sous la direction de Marc Fumaroli. Paris: Presses Universitaires de France, 1999, s. 629–706.
- DECLERCQ, Gilles: „Topique de l'ineffable dans l'esthétique classique (rhétorique et sublime)“, *XVII^e siècle*, 207, avril–juin 2000, s. 199–220.
- DENIS, Delphine. *La Muse Galante. Poétique de la conversation dans l'œuvre de Mlle de Scudéry*. Paris: Honoré Champion, 1997.
- DENIS, Delphine. *Le Parnasse galant, institution d'une catégorie littéraire au XVII^e siècle*. Paris: Honoré Champion, 2001.
- DENIS, Delphine: „Sçavoir la Carte: voyage ou Royaume de Galanterie“, *Études Littéraires*, volume 34, 1–2, 2002, s. 179–189.
- DUCHÊNE, Roger. *Les précieuses ou comment l'esprit vint aux femmes*. Paris: Fayard, 2001.
- FORESTIER, Georges. *Essai de génétique théâtrale: Corneille à l'œuvre*. Genève: Droz, 2004.
- FRANCE, Peter. *Racine's Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press, 1965.
- FUMAROLI, Marc: „Rhétorique d'école et rhétorique d'adulte: remarques sur la réception européenne du traité *Du Sublime* au XVI^e et au XVII^e siècle“, *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 86, 1986, s. 33–51.
- HAWCROFT, Michael. *Word as Action : Racine, Rhetoric, and Theatrical Language*. Oxford: Clarendon Press, 1992.
- LATHUILIÈRE, Roger. *La Préciosité. Étude littéraire et linguistique I. Position du problème: les Origines*. Genève: Droz, 1969.
- MAÎTRE, Myriam. *Les Précieuses: Naissance des femmes de lettres en France au XVII^e siècle*. Paris: Honoré Champion, 1999.
- McLEAN, Ian. *Woman triumphant: Feminism in French literature, 1610–1652*. Oxford: Oxford University Press, 1977.
- MERLIN, Hélène: „Classicisme, langue, État: y a-t-il une conjoncture classique?“. In: *Un classicisme? ou des classicismes?* Actes du Colloque de Reims, 1991. Sous la direction de G. Forestier et Jean-Pierre Néraudau. Pau: Publications de l'Université de Pau, 1995, s. 249–257.
- MICHEL, Alain: „Rhétorique et classicisme“. In: *Un classicisme? ou des classicismes?* Actes du Colloque de Reims, 1991. Sous la direction de G. Forestier et Jean-Pierre Néraudau. Pau: Publications de l'Université de Pau, 1995, s. 131–141.
- NIDERST, Alain: „Les Classicismes: les mots et les choses“, *Continuum*, 1, 1989, s. 105–118.

- Saint-Évremond au miroir du temps*. Actes du colloque du tricentenaire de sa mort, Caen – Saint-Lô (9–11 octobre 2003). Edités par Suzanne Guellouz. Biblio 17–157. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005.
- STANTON, Donna C.: „Classicism (Re)constructed: Notes of the Mythology of Literary History“, *Continuum*, 1, 1989, s. 1–29.
- TIMMERMANS, Linda. *L'accès des femmes à la culture (1598–1715), un débat d'idées de François de Sales à la marquise de Lambert*. Paris, Honoré Champion, 1993.
- VERDAASDONK, Hugo: „Généralité de *La Poétique* de La Mesnardière“. In: *Travaux récents sur le XVII^e siècle. Franco Simone, Critique littéraire, La Crise au XVII^e siècle, Descartes*. Actes du 8^{ème} Colloque de Marseille, janvier 1978 organisé par le Centre Méridional sur le XVII^e siècle, s. 73–80.
- VIALA, Alain. *La France galante*. Paris: Presses universitaires de France, 2008.
- VIALA, Alain: „Querelles galantes“, *Seventeenth-Century French Studies*, 29, 2007, s. 9–18.

Poetika francouzské tragédie v 17. století (výběr):

- BARBAFIERI, Carine: „La Mesnardière et la tragédie élégiaque: du mineur au majeur“, *Littératures Classiques*, 51, 2004, s. 269–283.
- DELCROIX, Maurice. *Le sacré dans les tragédies profanes de Racine. Essai sur la signification du dieu mythologique et de la fatalité dans La Thébaidé, Andromaque, Iphigénie et Phèdre*. Paris: Nizet, 1970.
- DELMAS, Christian. *La Tragédie de l'âge classique (1553–1770)*. Paris: Seuil, 1994.
- FORESTIER, Georges. *Jean Racine*. Paris: Gallimard, 2006.
- HAMMOND, Nicholas: „Highly Irregular: Defining Tragicomedy in Seventeenth-Century France“. In *Early Modern Tragicomedy*. Edited by Subha Mukherji and Raphael Lyne. *Studies in Renaissance Literature*, volume 22. Cambridge: D. S. Brewer, 2007, s. 76–83.
- HAWCROFT, Michael: „Le discours de la majoration et de la minoration chez l'abbé d'Aubignac: création et fissuration de hiérarchies dans *La Pratique du Théâtre*“, *Littératures Classiques*, 51, 2004, s. 253–267.
- HILGAR, Marie-France Hilgar. *La Mode des stances dans la tragédie française, 1610–1687*. Paris: Nizet, 1974.
- Jean Racine 1699–1999*. Actes du Colloque du tricentenaire (25–30 mai 1999). Sous la direction de Gilles Declercq et de Michèle Rosellini. Paris: P. U. F., 2003.
- KNIGHT, R. C. *Corneille's Tragedies. The Role of the Unexpected*. Cardiff: University of Wales Press, 1991.
- La Réception de Racine à l'âge classique: de la scène au monument*. Etudes présentées par Nicholas Cronk et Alain Viala. Oxford: Voltaire Foundation, 2005.
- La statue et l'empreinte. La poésie de Scaliger*. Études réunies et présentées par C. Balavoine et P. Laurens. Paris: Vrin, 1986.
- La Tragédie*. Dirigé par Jacques Morel. *Littératures classiques*, n° 16, 1992.
- LOUVAT-MOLOZAY, Bénédicte. *La poésie de la tragédie classique*. Paris: Sedes, 1997.
- MAZOUER, Charles: „Les tragédies bibliques sont-elles tragiques?“, *Littératures classiques*, 16, printemps 1992, s. 125–140.
- MOREL, Jacques. *La Tragédie*. Paris: Armand Colin, 1964.
- NIDERST, Alain. *Pierre Corneille*. Paris: Fayard, 2006.
- PASQUIER, Pierre. *La mimésis dans l'esthétique théâtrale du XVII^e siècle. Histoire d'une réflexion*. Paris: Klincksieck, 1995.
- PICARD, Raymond. *La carrière de Jean Racine*. Paris: Gallimard, 1961.
- Racine et/ou le classicisme*. Actes du Colloque de Santa-Barbara. Dir. R. W. Tobin, 129, 2001.
- ROHOU, Jean. *La Tragédie classique*. Paris: S. E. D. E. S., 1995.
- SCHERER, Jacques. *La dramaturgie classique en France*. Paris: Nizet, 1986.
- ŠUMAN, Závěš: „Ethos: konceptualizace mores v dramatickém básnictví. Chapelain, La Mesnardière, Corneille“, *Svět literatury* 42, 2010, s. 27–58.
- TRUCHET, Jacques. *La Tragédie classique*. Paris: Presses Universitaires de France, 1975.
- VIALA, Alain. *Racine. La stratégie du caméléon*. Paris: Seghers, 1990.
- VIALLETON, Jean-Yves. *Poésie dramatique et prose du monde. Le comportement des personnages dans la tragédie en France au XVII^e siècle*. Paris: Honoré Champion, 2004.

Další použitá literatura (výběr):

- AUERBACH, Erich. *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Přeložili M. Žilina, V. Kafka a R. Preissner. Praha: Mladá fronta, 1998.
- DELLA CASA, Giovanni. *Galateo aneb o mravích*. Přeložil A. Felix. Praha: Odeon, 1971.

- ELIAS, Norbert. *La Société de Cour*. Traduit de l'allemand par Pierre Kammitzer et par Jeanne Etoré. Préface de Roger Chartier. Paris: Flammarion, 1985.
- ERASMUS ROTTERDAMSKÝ. *O výchově křesťanského vladaře*. Latinský text připravil, přeložil a poznámkami opatřil Daniel Korte. Předmluvu sepsal Michal Svatoš. Praha: Občanský institut, 2009.
- Ēthos et pathos: Le statut du sujet rhétorique*. Actes du Colloque international de Saint-Denis (19–21 juin 1997). Réunis et présentés par François Cornilliat et Richard Lockwood. Paris: Honoré Champion, 2000.
- FAYOLLE, Roger. *La Critique littéraire*. Paris: Armand Colin, 1964.
- GENETTE, Gérard. *Introduction à l'architexte*. Paris: Éditions du Seuil, 1979.
- GRACIÁN, Baltasar. *Příruční orákulum o umění moudrosti*. Přel. J. Forbelský. Praha: Odeon, 1990.
- PAVIS, Patrice. *Dictionnaire du Théâtre*. Paris: Éditions Sociales, 1980; český překlad Daniela Jobertová, Praha: Divadelní ústav, 2003.
- SPITZER, Leo. *Études de style*. Traduit de l'anglais et de l'allemand par Éliane Kaufholz, Alain Coulon, Michel Foucault. Paris: Gallimard, 1970.

Jean Racine (článeková bibliografie: Alexandr Veliký, Andromaché, Britannicus)

- ALBANESE, Ralph: „La Poétique de l'espace dans *Andromaque*“, *Australian Journal of French Studies*, 32 – 1, 1995, s. 6–18.
- ALBANESE, Ralph jr.: „Patterns of Irony in *Britannicus*“, *Australian Journal of French Studies*, 5–6, 1977, s. 233–249.
- BARCO, Ivan B.: „La symbolique de Racine. Essai d'interprétation des images de lumière et de ténèbres dans la vision tragique de Racine“, *Revue des Sciences Humaines*, 115, 1964, s. 353–377.
- BARNETT, Richard L.: „The Non-ocularité of Racine's Vision“, *Orbis Litterarum*, 35, 1980, s. 115–131.
- BARNWELL, H. T.: „La Gloire dans le théâtre de Racine“, *Seventeenth-Century French Studies*, 14, 1992, 133–144.
- BARNWELL, H. T.: „Some Notes on Poussin, Corneille and Racine“, *Australian Journal of French Studies*, 4, 1967, s. 149–161.
- BARNWELL, H. T.: „The simplicity of Racine – yet again“, *French Studies*, vol. XXXI, 4, 1977, s. 394–406.
- BIET, Christian: „Dans la tragédie, la traduction n'existe pas: l'empilement des références dans *Andromaque*“, *Littératures classiques*, 13, 1990, s. 223–237.
- BRÉE, Germaine: „Le thème de la violence dans le monde tragique de Racine“, *The Romanic Review*, 38, 1947, s. 216–225.
- CAMPBELL, John: „The Tragedy of *Britannicus*“, *French Studies*, volume XXXVII, 4, 1983, s. 391–403.
- COMBEL, Valérie: „L'hypotypose dans la tragédie de Racine“, *XVII^e Siècle*, 47, 188, 3, 1995 s. 495–503.
- CUCHE, F. Xavier: „Racine et l'État moderne: Genèse de la tragédie“. In: *Théâtre et création*. Textes réunis et présentés par Emmanuel Jacquart. Paris: Honoré Champion, 1994, s. 75–86.
- DECLERCQ, Gilles: „Crime et arguments. Étude de la persuasion dans *Britannicus* (Acte II, scène 4)“, *LALIES* (Actes des sessions de linguistique et de littérature), III, 1984, s. 165–175.
- DECLERCQ, Gilles: „L'Énonciation et la personne de l'Orateur dans le texte dramatique. (Les mœurs oratoires dans le théâtre de Racine; application à *Andromaque*)“. In: *Colloques d'Albi. Langue et signification*. (Pouvoir + Dire). Albi: 1982, s. 268–294.
- DECLERCQ, Gilles: „Poéticité versus rhétoricité: *pathos* et *logos* dans les tragédies de Racine“. In: *Racine et/ou le classicisme*, Actes du Colloque de Santa-Barbara, dir. R. W. Tobin, 2001, s. 19–53.
- DECLERCQ, Gilles: „Port-Royal et la littérature (I). Le lieu commun dans les tragédies de Racine: Topique, poétique et mémoire à l'âge classique“, *XVII^e Siècle*, 2, 1986, s. 43–60.
- DEFAUX, Gérard: „Culpabilité et expiation dans l'*Andromaque* de Racine“, *Romanic Review*, 68–1, 1977, s. 22–31.
- DELMAS, Christian: „Politique et mystique monarchique chez Racine“, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, XXXVI, 70, 2009, s. 99–107.
- DESCOTES, Maurice: „Le dosage du tragique dans les dénouements de Racine“, *Revue d'Histoire du Théâtre*, 25, 1973, s. 229–238.
- DESCOTES, Maurice: „Le peuple dans le théâtre de Racine“, *Romanistisches Jahrbuch*, 28, 1977, s. 96–125.
- DESNAIN, Véronique: „Les Faux Miroirs: The Good Woman/Bad Woman Dichotomy in Racine's Tragedies“, *The Modern Language Review*, 96, 1, s. 38–46.
- EKSTEIN, Nina: „The Weight of the Future in Racine's Theater“. In: *Alteratives*. Edited by Warren Motte and Gerald Prince. Kentucky: French Forum, Publishers Lexington, 1993, s. 59–69.
- FORESTIER, Georges: „Écrire *Andromaque*. Quelques hypothèses génétiques“, *RHLF*, 1998, 1, s. 43–62.

- FORESTIER, Georges: „The Racinian Hero and The Classical Theory of Characterization“. In: *Racine. The power and the pleasure*. Edited by E. Caldicott and D. Conroy. Dublin: University College Dublin Press, 2001, s. 14–26.
- FRANCE, Peter: „Oreste and Orestes“, *French Studies*, vol. XXIII, 2, 1969, s. 131–137.
- GOODKIN, Richard E.: „Racine and the Excluded Third (Person): *Britannicus*, *Bérénice*, *Bajazet* and the Tragic Milieu“, *Continuum*, II, 1990, s. 107–149.
- GOSSIP, C. J.: „Oreste, amant imaginaire“, *PFSCS* XX, 39, 1993, s. 353–367.
- HALE, Jane Alison: „La perspective et le pouvoir: l'échec de Néron et le triomphe du spectateur“, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, 24, 1986, s. 313–328.
- HALL, H. Gaston: „Pastoral, epic and dynastic *dénouement* in Racine's *Andromaque*“, *Modern Language Review*, 69, 1974, s. 64–78.
- HARTLE, Robert W.: „Symmetry and Irony in Racine's *Andromaque*“, *L'Esprit Créateur*, vol. XI, 2, s. 46–58.
- HAWCROFT, Michael: „Le langage racinien“, *Œuvres et Critiques* XXIV, 1, 1999, s. 49–74.
- HAWCROFT, Michael: „Racine, Rhetoric, and the Death *Récit*“, *The Modern Language Review*, 84, 1, 1989, s. 26–36.
- HEPP, Noémi: „Sur le mensonge racinien“, *Travaux de linguistique et de littérature*, 25, 2, 1987, s. 65–78.
- KIRKNESS, John: „The Language of Choice in Racine's *Britannicus*“, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, XVIII, 35, 1991, s. 383–408.
- KUHN, Reinhard: „The Palace of broken words: Reflections on Racine's *Andromaque*“, *The Romanic Review*, 70–4, 1979, s. 336–345.
- LAFFOND, Aurore: „*Britannicus*, ou la fosse aux serpents...“, *L'Information littéraire*, 47, 5, 1995, s. 3–6.
- LEWIS, Philip: „L'adoption dans le théâtre de Racine“, *XVII^e Siècle*, 46, 185, 4, 1994, s. 773–785.
- MASKELL, David: „The Hand of God in French Religious Drama: Racine, Boyer, and Campistron“, *Seventeenth-Century French Studies*, 14, 1992, s. 119–131.
- MOREL, Renée: „Narcisse mortifié et mortifère: le regard chez Racine“, *The French Review*, vol. 64, 6, May 1991.
- NELSON, Mary Beth: „Racine's invisible crowds“, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, 12, 1979–1980, s. 67–78.
- NURSE, Peter H.: „Towards a Definition of *le tragique racinien*“, *Symposium*, volume XXI, 3, 1967, s. 197–221.
- PARISH, Richard: „*Un calme si funeste*: some types of Silence in Racine“, *French Studies*, volume XXXIV, 4, 1980, s. 385–400.
- PHILLIPS, Henry: „The Theatricality of Discourse in Racinian Tragedy“, *The Modern Language Review*, 84, 1, 1989, s. 37–50.
- PHILLIPS, John: „Racine's *Andromaque*: a semiotic approach“, *Nottingham French Studies*, vol. 42, 2, 1993, s. 12–22.
- PICARD, Raymond: „Les tragédies de Racine: comique ou tragique“, *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 3–4, mars–août 1969, s. 462–474.
- SAYCE, R. A.: „Racine's Style: Periphrasis and Direct Statement“. In: *The French Mind: Studies in honour of Gustave Rudler*. Oxford: Clarendon Press, 1952, s. 70–89.
- SHAW, David: „The function of Baroque elements in *Andromaque*“, *Forum for Modern Language Studies*, vol. XI, 3, 1975, s. 205–212.
- SOARE, Antoine: „Néron et Narcisse ou le mauvais mauvais conseiller“, *Seventeenth-Century French Studies*, volume 18, 1996, s. 145–157.
- TANS, J. A. G.: „Un thème-clef racinien: la rencontre nocturne“, *Revue d'Histoire Littéraire de la France*, 65, 4, octobre-décembre 1965, s. 578–589.
- VAN DELFT, Louis: „Language and power: eyes and words in *Britannicus*“, *Yale French Studies*, 45, 1970, s. 102–112.
- VIALA, Alain: „Racine ou la duplicité des modèles“, *L'Information littéraire*, 3, 1990, s. 12–16.
- VUILLEMIN, Jean-Claude: „Troie/Buthrote: problématique de l'origine dans *Andromaque*“, *Australian Journal of French Studies*, vol. XXVIII, 1, 1990, s. 3–16.